שותפות החמורים בגאולת מצרים

פתיחה רעיונית למסכת בכורות

פורטל הדף היומי למסכת בכורות

הרב יונתן קירש

בפתיחה זו למסכת בכורות נבקש לקרב מעט בין המשל והנמשל של מצוות פטר חמור, וגם מעט בין הפרטים לבין הכלל.

כאשר מתבוננים בפרטי מצוות פטר חמור, רואים כיצד ה"משל" וה"נמשל" קרובים זה לזה. כולם מבטאים פרטים שונים ממכת בכורות ביציאת מצרים (כך מבואר במדרשים ובמפרשים):
ישראל – נמשלו ל**שה**,
מצרים – נמשלו ל**חמור**,
מכת מצרים - היא ה**עריפה**,
פרעה – אותיות **הערף**,
מכת בכורות והקדשת בכורות ישראל– הן ה**פדיון** ,
קורבן פסח בשה – ממנו למדנו הלכות של ה**שה של פטר חמור** (גם מצרים עבדו לשה).

כך יוצא שמצוות פטר חמור לוקחת אותנו ישר אל מכת בכורות ואל משמעות המצווה.
בואו נרחיב מעט על החמורים של מצוות פטר חמור ויציאת מצרים:

באופן פשוט, בכורי מצרים הוכו על ידי הקב"ה כי הם לא רצו לשלח את ישראל. בעקבות כך הם נערפו, ולכן אנחנו עורפים – **על דרך השלילה** - את פטר החמור (רבינו מיוחס, פרשת בא).

מבחינה אמונית-רעיונית, הראי"ה זצ"ל מבאר את מצוות פטר החמור (עולת ראיה, תפילין). תמצית דבריו: יש כוחות של הנפש הבהמית שאם אינם יכולים לעלות ביסוד הקודש אז גם "השללתו היא גם כן ענין של הרחבת גבול הקדושה". כלומר, על ידי שמציבים את הגבול לנפש הבהמית היא גם סוג של התקדמות ותיקון.

אך אפשר להתקדם צעד נוסף. שהרי הייתה גם **שותפות חיובית** של החמורים בגאולת ישראל.
הגמרא שואלת - "מה נשתנו פטרי חמורים?", למה דווקא חמורים?
ומסבירה: החמורים **סייעו לישראל** לטעון את הכסף והזהב של מצרים (בכורות דף ה ע"ב).
ומצאנו עוד סיבות:
כי הם **סייעו למשה לבוא למצרים** להושיע את ישראל (רבי יוסף בכור שור, שמות יג יג).
החמורים **לא נהקו** במכת בכורות (תורה שלמה, בא, קסב').

יוצא שהחמורים גם השתתפו בגאולת מצרים באופן חיובי. נבאר מעט:
נשיאת החמורים את הכסף והזהב: יש יכולת לקחת כסף וזהב ממצרים – לקדש את "המצריות" **ולהעלות את העושר לקדושה** (ליקוטי הלכות פטר חמור, הלכות א ו-ח).
רכיבת משה על גבי החמור: מלמד שברכיבה על החמור יש **מפתח לגאולה**, כבר מלכתחילה.
אי נהיקת החמורים: מלמדת שהם "משדרים על אותו גל" **ומתאימים** לגובה התהליך.

לאחר שדיברנו על חמורי מצרים, נעבור להתבונן ב**בכורי מצרים עצמם** שנמשלו לחמורים (רש"י שמות יג, יג). מתברר שגם הם היו שותפים!
בספר תהילים (קלו, י) מופיע ביטוי: "למכה מצרים **ב**בכוריהם". חז"ל מדייקים מהביטוי ("ב**בכוריהם**" ולא "**ב**כוריהם") ומוסיפים שהם עשו מלחמה וקפחו את שוקיהם של אבותיהם שעיכבו את יציאת ישראל (רש"י שם). בפסיקתא מבואר שהם הרגו שישים ריבוא. המדרש אף מרחיב שמיד במעשה זה "**מיד נגלה עליהן הקב"ה**", ובגרסה אחרת מוסיף "**והרגן**" (מדרש אגדה, בא, סימן ה. תנחומא, בא, יח).

מה ההסבר לכל זה?
אפשר לומר שאנחנו נחשפים כאן לשיא של גאולת מצרים - הקב"ה מופיע במלוא עוצמתו במכת בכורות. בעקבות השותפות החיובית של בכורי מצרים, הקב"ה בכבודו ובעצמו נגלה **גם עליהם.**
אם נתרגם את זה למצוות פטר חמור, יוצא חידוש גדול:
פטר החמור עצמו הוא גם קדוש. וזה הביטוי של "מיד נגלה עליהן". "והרגן" – מקביל ל"ואם לא תפדה וערפתו".

שותפות החמורים בגאולת מצרים

פתיחה רעיונית למסכת בכורות

פורטל הדף היומי למסכת בכורות

הרב יונתן קירש

מקורות והרחבה:

מצוות פטר חמור – משל ונמשל הקרובים זה לזה

ישראל - שה, מצרים - חמור

בראשית רבה (וילנא) פרשה צו (פרשת ויחי) ה:
ד"א יעקב אמר שלא יפדו בי המצרים, הם משתחוים לשה, **ואני נמשלתי בשה** שנאמר (ירמיה נ) שה פזורה ישראל, **ובמצרים כתיב (יחזקאל כג) אשר בשר חמורים בשרם**, וכתיב (שמות לד) ופטר חמור תפדה בשה, הוי אל נא תקברני במצרים,

אני - פדיתי שה בחמור, ואתם - חמור נפדה בשה

מדרש תנחומא (בובר) פרשת במדבר, אות כד':
דבר אחר פקוד כל בכור זכר. אמר הקב"ה **בשביל חיבתם של ישראל שניתי סדרו של עולם, כיצד כתבתי בתורתי שיהא חמור נפדה בשה, שנאמר ופטר חמור תפדה בשה (שמות לד כ), ואני לא עשיתי כן, אלא פדיתי שה בחמור, המצריים נמשלו בחמור**, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), **וישראל נקראו שה**, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז), והרגתי את בכוריהם של מצריים, והקדשתי בכוריהן של ישראל, שנאמר כי לי כל בכור [בבני ישראל באדם ובבהמה ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי (במדבר ח יז), לכך אמר לו פקוד כל בכור זכר בבני ישראל].

בכורי מצרים נמשלו לחמורים

שמות פרק יג:
(יג) **וְכָל פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה** וְאִם לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ תִּפְדֶּה:
רש"י: פטר חמר - ולא פטר שאר בהמה טמאה, וגזרת הכתוב היא **לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים**.

רבי אליהו מזרחי שמות פרק יג פסוק יג:
פטר חמור לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים. **שהמצריים בכללם נמשלו לחמורים**, כדכתיב: (ותזני אל ארץ מצרים) ["ותזני אל בני מצרים" יחזקאל טז, כו], "אשר בשר חמורים בשרם" (יחזקאל כג, כ).

יחזקאל פרק כג:
(יט) וַתַּרְבֶּה אֶת תַּזְנוּתֶיהָ לִזְכֹּר אֶת יְמֵי נְעוּרֶיהָ אֲשֶׁר זָנְתָה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם: (כ) וַתַּעְגְּבָה עַל פִּלַגְשֵׁיהֶם **אֲשֶׁר בְּשַׂר חֲמוֹרִים בְּשָׂרָם** וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם:

בראשית פרק כב (פרשת וירא):
(ה) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל נְעָרָיו **שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר** וַאֲנִי וְהַנַּעַר נֵלְכָה עַד כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם.

מסכת קידושין דף סח עמוד א:
שפחה כנענית מנלן? אמר רב הונא, אמר קרא: **שבו לכם פה עם החמור, עם הדומה לחמור**. אשכחן דלא תפסי בה קדושי,
רש"י: שפחה מנלן - **דלא תפסי בה קידושי.**

רש"י מסכת בכורות דף מו עמוד א:
נתגיירה מעוברת - ובעלה עמה וילדה הוי אותו ולד בכור לכהן דפטר רחם הוא בישראל ולא לנחלה דהורתו שלא בקדושה ולאו בר נחלה הוא **וזרע מצרי רחמנא אפקריה דכתיב (יחזקאל כג) וזרמת סוסים זרמתם.**

העריפה – מכת מצרים

פירוש רבינו מיוחס על פרשת בא:
"לפי שהמצריים משולים בחמורים...ושה כנגד ישראל...וכפי **שהיה להם למצרים ליתן את ישראל להב"ה <u>ולפדות עצמו מן המיתה ולא רצו ונערפו</u>**".

ר' צדוק הכהן מלובלין - רסיסי לילה אות נח:
"וזה ענין קדושת פטר חמור שהוקדשו מאז נגד מצרים שנמשלו לחמור כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה צו, ה) כי מכה שלהם היה על ידי הרגשת קדושה אלא שהם טמאים בעצם **על כן אין שייך בהם קדושה בעצם כלל רק קדושתם לפדותם בשה או לערפם. ובמצרים היה שניהם הם נערפו והקדושה נכנס בשה ישראל כמו שנאמר (במדבר ג, יב) כי לי כל בכור בבני ישראל וגו' ביום הכותי וגו' ולא**

שותפות החמורים בגאולת מצרים

פתיחה רעיונית למסכת בכורות

פורטל הדף היומי למסכת בכורות

הרב יונתן קירש

שהיו פדיונם רק שהם קדשו גם כן באותו פרק שהיה גילוי שכינה ונתגלית קדושה גם להם אלא שהם קדושים בעצם ויכלו לסבול ולא יצאה חיותם אדרבה נתדבקו על ידי זה באלהים חיים להיות שייך לו״.

עורף - פרעה

ליקוטי הלכות, רבי נתן מברסלב, הלכות פטר חמור הלכה א׳:

וְעַל-כֵּן אִם אֵינוֹ פּוֹדֵהוּ אָזַי וַעֲרַפְתּוֹ, כִּי כְּשֶׁאֵינוֹ נִכְנָע בְּחִינַת הַחֲמוֹר מֵאַחַר שֶׁאֵינוֹ פּוֹדֵהוּ אָזַי הוּא בְּבְחִינַת עֹרֶף שֶׁהוּא בְּחִינַת מִצְרַיִם, **בְּחִינַת פַּרְעֹה שֶׁהוּא אוֹתִיּוֹת הָעֹרֶף כַּמּוּבָא**. עַל-כֵּן צָרִיךְ לַחֲתֹךְ עָרְפּוֹ דַּיְקָא לְשַׁבֵּר וּלְבַטֵּל טֻמְאַת מִצְרַיִם.

שער הפסוקים, רבי חיים ויטאל, פרשת וישב:

״...ומקום אחיזתם בקדושה אינו בצד פנים של הגרון דקדושה רק באחוריים הנקרא עורף. **ולכן שם כל מלכי מצרים הוא פרעה**, ואינו שם פרטי למלך אחד כנודע. **והנה פרעה בגימטריא עורף ע״ה. גם פרעה יש בו אותיות הערף**. לרמוז כי אחיזתו היא בערף שבקדושה.

הלכות השה של פטר חמור נלמדו משה של קרבן פסח

מסכת בכורות דף יב עמוד א:

משנה: אין פודין לא בעגל ולא בחיה, לא בשחוטה ולא בטריפה, ולא בכלאים ולא בכוי...

גמרא: מתניתין מני? בן בג בג היא, דתניא, בן בג בג אומר: **נאמר כאן שה ונאמר להלן שה**, מה להלן - **פרט לכל השמות הללו**, אף כאן - פרט לכל השמות הללו...

רש״י: להלן - **בפסח.**

לכל השמות - שבמשנתנו הפסח אינו בא עגל וחיה דכתיב (שמות יב) שה מן הכבשים ומן העזים ולא שחוט דבעינן שחיטה לשם פסח...

קדושת פטר חמור על דרך השלילה

פירוש רבינו מיוחס על פרשת בא:

״לפי שהמצריים משולים בחמורים...ושה כנגד ישראל...וכפי **שהיה להם למצרים ליתן את ישראל להב״ה ולפדות עצמו מן המיתה ולא רצו ונערפו**״.

בספר ׳כי קרוב אליך׳, הרב יעקב מדן, שמות, עמוד 146:

התם אינו מתעניין במצוות עד שהוא נתקל במצוות הבכור. מסמיכות הפסוקים מסביב לשאלתו **נראה ששאלת ״מה זאת?״ התמלטה בפיו בעת שנכח במחזה המזעזע של עריפת פטר החמור** הצעיר, שנולד לפני ימים ספורים. כאמור, אפשר שהתם אינו טיפש כרוני, אלא בן צעיר שעדיין לא הגיע לחוכמת שאלת ייעודו בחיים. אפשר שפטר החמור הצעיר ניתן לטיפולו ונפשו נקשרה בו, והנה לפתע נערף החמור הצעיר לעיניו. זעקת שבר מתמלטת מפיו: ״מה זאת?״. אז נוטל אותו האב בין ברכיו, מלטף ומרגיע אותו, ומספר לו חלק מסיפור יציאת מצרים. האב אינו מתעכב בסיפור על יציאת היהודים לחירות. **הוא מספר לבן בהרחבה דווקא את סיפורו של פרעה, שהמרה את פי ה׳, וה׳ הכה את בכוריו כפי שהוכה פטר החמור** הנזכר. הבן הצעיר והתם עוד ייזקק לזמן כדי להתגבר על צערו על בעל החיים הצעיר. במקביל לכך, הוא יפנים אל קרבו את המסר, מה קורה למי שממרה את פי ה׳.

הרב זצ״ל בעולת ראיה – העריפה השלילית גם כן ענין של הרחבת גבול הקודש

סידור עולת ראיה, הראי״ה זצ״ל, תפילין:

וכל פטר חמור תפדה בשה, ואם לא תפדה וערפתו, וכל בכור בבניך תפדה.

הדבר מתפשט עד לתחתיה של הנפש הבהמית, גם במערכה החיצונה שלה, שאם לא תוכל היא לעלות ביסוד הקודש **יש לה ערך של תמורה, ואופי של כח גורם תוכני קודש, מועילים בבנין האצילי של העולם וההויה, שזהו תוכן הפדיון**. ואם הכח הזה, העלול להיות כח גורם להעשיר את יסוד הקודש, לא יעשה את תפקידו, **אז השללתו היא גם כן ענין של הרחבת גבול הקודש, המשמש פעולה ודוגמא יחד.** והיסוד האנושי, שעוד לא הגיע זמן צירופו המוחלט, עד שיהיה כחו התולדתי כבר מוכן לקידוש גבוה בהתגלות עליונה, צריך הוא שערכו יערך לפי הכח הגנוז בו, **והפדיון הוא השומר את כח הקודש בתמורתו העליונה, עד בא זמנו להגלות, בכל זהרו המבהיק, על ידי סגולת ״בני בכורי ישראל״ (שמות ד כב), ״אף אני בכור אתנהו עליון למלכי ארץ (תהילים פט כח).**

ומסכם המקרא בזה את האפן של תקון העולם מצד הבהמיות החיצונה, **בצורתה החיובית של הפדיון**, וכל פטר חמור תפדה בשה, **ואת אופנה השלילי על ידי העריפה**, ואם לא תפדה וערפתו, ואת האפן של שמירת הסגולה הקדושה הפנימית, עד בא עתה על ידי הפדיון העליון, וכל בכור אדם בבניך תפדה.

קדושת פטר חמור על דרך החיוב - שותפות בגאולת ישראל

סייעו לישראל טוענים כסף וזהב של מצרים

שותפות החמורים בגאולת מצרים

פתיחה רעיונית למסכת בכורות

פורטל הדף היומי למסכת בכורות

הרב יונתן קירש

מסכת בכורות דף ה עמוד ב:

אמר ר' חנינא, שאלתי את ר' אליעזר בבית מותבא רבא: **מה נשתנו פטרי חמורים** מפטרי סוסים וגמלים? א"ל: **גזירת הכתוב היא, ועוד, שסייעו ישראל בשעת יציאתם ממצרים שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא היו עמו תשעים חמורים לובים טעונים מכספה וזהבה של מצרים.**

שו"ת יביע אומר חלק י - יורה דעה סימן לא:

"והנה המצוה נעשית ברוב פאר והדר כפי המנהג בירושלים ובשאר תפוצות ישראל לחבב את המצות, **ומלבישים את הפטר חמור בתכשיטי כסף וזהב ובגדי משי ורקמה בעת מצות הפדיון, לחיבוב מצוה**. (וכמ"ש בנהר מצרים סוף עמוד קלד). **וגם זכר ליוצאי מצרים שהיו טוענים כסף וזהב על חמוריהם, מן השלל של מצרים בביזת הים".**

חמורו של משה לבוא להושיע את ישראל

ר' יוסף בכור שור (מבעלי התוס') שמות פרק יג פסוק יג':

וקידש חמורים: שסייעו לישראל במשא כשיצאו. אי נמי מפני שמצריים נמשלו לחמורים. **אי נמי שסייעו למשה לבא למצרים להושיע את ישראל, כדכתיב "ויקח משה את אשתו [ואת בניו] וירכבם על החמור".**

לא נהקו החמורים

תורה שלמה, פרשת בא, יג', יג', אות קסב':

ובכת"י אלביחאני מביא טעם חדש: למה יצא פטר חמור מכלל בהמה טמאה, אלא בזמן שהכה מצרים **במכות בכורות בעת שאמר ותהי צעקה גדולה במצרים לא נהקו החמורים, אלא שתקו בזו הלילה**, לפי שדרכן בעת ששומעין צעקה נוהקין **ולפיכך זכה בפדייה**. ד"א לפי שהן מצויות הרבה עם בני אדם.

"למכה מצרים בבכוריהם" – שותפות בכורי מצרים בגאולה

תהלים פרק קלו:

(י) **לְמַכֵּה מִצְרַיִם בִּבְכוֹרֵיהֶם** כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ:

רש"י: למכה מצרים בבכוריהם - בכוריהם לא נאמר אלא בבכוריהם **עמדו בכורים וקפחו שוקן של אביהם המעכבים** בישראל כששמעו נגע עשירי מפי משה:

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק יא (פרשת בא) סימן ה:

"ומת כל בכור וגו'. כששמעו כל הבכורות כך, נתכנסו אצל אביהם, אמרו להם כל מה שאמר משה בא עלינו, עתה אין אתם מבקשים שנחיה, בואו ונוציא את העבריים מבינותינו וילכו להם, והם משיבים אותם ואומרים אפילו כלנו מתים אין אנו משלחים אותם, **מה עשו הבכורים נכנסו בפלטורין של פרעה** והיו צווחין ומקלסין לפרעה, ואומרים לו בבקשה ממך יצאו העם הזה שלא יבא עלינו רעה ועליך ואנו מתים, אמר למשרתיו צאו והכום וקפחו שוקים שלהם אני אומר או נפשי תצא או נפשותיהם של עבריים, ואתם אומרים הוציאו אותם, **מה עשו הבכורות נטל כל אחד ואחד חרבו והרגו את אבותיהם, מיד נגלה עליהם הקב"ה, וזהו שנאמר למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קלו י), ולא נאמר למכה בכורי מצרים".**

פסיקתא דרב כהנא פיסקא ז':

מיד יצאו הבכורות והרגו באבותיהם **ששים רבוא**, ה"ד למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קלו: י), למכה מצרים במצרים אין כתו' כאן אלא למכה מצרים בבכוריהם, הבכורות הרגו באבותיהם ששים רבוא.

מדרש תנחומא (בובר) פרשת בא [יח]:

" ...**מה עשו הבכורות, מיד יצאו ונטל כל אחד ואחד מהם חרבו והרג אביו, שנאמר למכה מצרים בבכוריהם** (תהלים קלו י), למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן אלא למכה מצרים בבכוריהם, משנהרגו אבותיהם **נגלה [עליהן] הקב"ה והרגן**, שנאמר וה' הכה כל בכור...".